

«ОСОБЛИВИЙ ВИХОВНИЙ ЗАКЛАД» УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА І ПОЧАТОК ВИЩОЇ СВІТСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ НА КИЇВЩИНІ

Що ж являла собою ота «особлива виховна установа» при Університеті Св. Володимира, про заснування якої в кінці листопада 1834 р. йдеться в університетському «звіті» за перший академічний рік?. Чому в 1834 р. її назвали «Інститутом казеннокоштных студентів» і лише з 1842 р. починають офіційно іменувати Педагогічним інститутом?. Адже, як свідчить вже згадуваний «Звіт за 1835 р.», вона з осені 1834 р. не переставала готувати вчителів і навіть у першому академічному році провела атестацію дев'ятох екстернів, видавши їм учительські атестати.

Щоб осмислити феномен тогочасного Педагогічного інституту, повернемося до змісту вже згадуваних урядових документів і авторитетних джерел. Загальний, тобто безастережно обов'язковий для всіх університетів Російської імперії, Статут 1804 р. вимагав, щоб кожен університет мав «Учительський або Педагогічний інститут». Цим Статутом передбачалися й інші університетські інститути — медичний, юридичний тощо, але їхнє створення при Київському університеті свідомо відсувалося на майбутнє. У царському Указі «Про заснування в Києві університету...» від 8 листопада 1833 р. про медичний факультет говориться як про далеку перспективу. Юридичний, навпаки, начебто мав бути відкритий негайно, але, як виявилось, його кадрове забезпечення не було продуманим, хоча контингент казенних студентів для нього був замовлений. Тож і влилися набрані у 1834 р. майбутні юристи-чиновники до загального Інституту казеннокоштных студентів, котрий з кінця листопада 1834 р. почав і їм давати вчительську підготовку. Іншої він просто не в змозі був забезпечити.

Зволення з відкриттям Юридичного інституту пояснюється тим, що протягом першого академічного року в університеті працював лише один викладач правознавства. То був виходець із Кременецького лицю О. М. Міцкевич, рідний брат знаменитого польського поета. А для відкриття інститутів, у тому числі й Педагогічного, потрібно було не менше чотирьох професорів. Розділ IX «Про казенних студентів» внутрішнього Статуту Університету Св. Володимира (1833 р.) містив таку інформацію:

§ 65. При Університеті Св. Володимира знаходиться певна кількість казеннокоштных студентів, яких комплект на перший раз передбачається 50; у тому числі 26 призначаються в учительське звання і 24 в цивільні чиновники. Кількість тих і інших, за мірою можливостей, може бути примножена.

§ 66. Порядок при зарахуванні цих студентів спостерігається той самий, який існує в інших ... університетах.

§ 67. Студенти, які призначаються на звання вчителів, понад слухання університетських курсів, отримують керівництво в практичних вправах

у частині вітчизняної словесності, стародавніх мов, математики і педагогіки, складають міркування, проголошують пробні лекції і, під наглядом професорів, дають уроки в училищах.

§ 68. Спостереження за навчанням тих студентів, які готуються до вчительського звання, покладається на професорів: російської словесності, стародавньої філології, філософії та чистої математики. З них професор філософії викладає педагогіку. Незалежно від викладання в університеті, ці професори зобов'язані займатися з цими ж студентами по дві години на тиждень.

§ 69. Якщо хтось із тих, хто готується до вчительського звання, не матиме достатніх успіхів за два піврічних випробування, то з дозволу міністра виключається з казенних студентів.

§ 73. Всі взагалі казенні студенти, після виходу з Університету, зобов'язані прослужити 6 років у тому відомстві, до якого вони будуть призначені начальством.

§ 74. Інспектор, який обирається попечителем зі сторони військових чи цивільних чиновників і затверджений міністром, спостерігає за моральністю і поведінкою казенних студентів. Він же наглядає і за вільними слухачами.

§ 75. На допомогу інспектору призначаються два помічники, визначені попечителем.

§ 76. Для завідування господарською частиною казенних студентів призначається економ, визначений попечителем.

§ 77. Попечителю і Раді ставиться в обов'язок накреслити детальну інструкцію як про розподіл занять казенних студентів обох відділень, так і про внутрішнє управління ними. Ця інструкція доводиться до відома міністра».

Необхідні за статутом кадрові умови відкриття в Університеті Св. Володимира Педагогічного інституту склалися на кінець листопада 1834 р.

З початку семестру тут працювали лише три професори з чотирьох, необхідних для створення за статутними умовами самостійного закладу підготовки вчителів. Це професор російської словесності М. О. Максимович, ректор і декан історико-філологічного відділення; професор стародавньої філології М. Ю. Якубович; професор чистої математики С. С. Вижевський, декан фізико-математичного відділення. Не було лише професора філософії, який мав читати педагогіку, знакову для педагогічного інституту дисципліну. На цю посаду запросили молодого викладача Київської духовної академії О. М. Новицького, який 17 жовтня 1834 р. розпочав в університеті лекції з філософії, залишаючись викладачем Академії.

Серед професорів Університету Св. Володимира О. М. Новицький тоді «був

Інститут Казеннокоштных Студентов в настоящем его виде состоит из 24 воспитанников казеннокоштных и 8 своекоштных пансионеров, всего из 32 человек.
...Для производства испытания лицам, желающим получить свидетельства на звание домашних Наставников и Учителей, или на первоначальное образование назначались Профессоры и Преподаватели Университета по принадлежности их предметов, Испытанию подвергались 9-ть человек, из них получили свидетельства на право домашних учителей 1, — учительниц 3, — исправляющих должность домашних учителей 2, на право первоначального обучения в частных домах и на обучение в частных пансионах.

Витяг зі Звіту про роботу університету Св. Володимира у 1834/35 академічному році

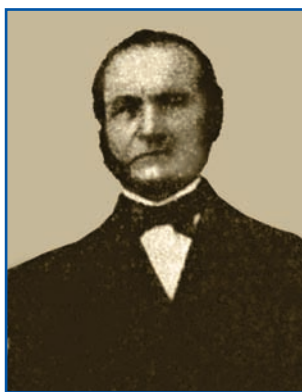

четвертим». «Обійнявши дві кафедри філософії, тобто в Київській академії і в університеті», О. М. Новицький прагне повністю присвятити себе університетові. З його приходом та початком педагогічних читань, напередодні свята Введення у Храм Пресвятої Богородиці (21 листопада 1834 р.), при Університеті Св. Володимира відбулося фактичне відкриття Педагогічного інституту.

Декілька слів щодо документального оформлення нововідкритого «особливого виховного закладу» — Педагогічного інституту в Київському університеті. Звіт за 1834–1835 н. р. без зайвих подробиць констатує його «заснування». Він не наводить ані номерів протоколів Ради університету, ані якихось державних указів. І це зрозуміло. Відкриття «особливої педагогічної установи», передбаченої загальним Статутом імператорських університетів (1804) і Тимчасовим проектом статуту Університету Св. Володимира (1833), відбулося автоматично, цілком у «робочому порядку».

Оскільки за проектом статуту 1833 р. підготовка вчителів цілком покладалась на університет, то загальне керівництво нею мав здійснювати ректор, який виконував функцію її спрямовувача (директора), планувальника і контролера. Директор «особливого виховного закладу» — почесна позаштатна посада і додаткове навантаження ординарного професора. Відповідно посаду директора вчительського закладу довелося обійняти М. О. Максимовичу, суміщаючи її з ректорством і деканством. Її не могли запропонувати колишнім кременчанам М. Ю. Якубовичу та С. С. Вижевському, полякам за національністю. Не міг зайняти цю посаду і українець О. М. Новицький, який хоч і був глибоким філософом та педагогом, але його «російська словесність» була не на висоті, бо часто-густо супроводжувалась польсько-українським суржилом. Зважаючи на тогочасне акцентування Урядом російськомовної підготовки вчителів, зобов'язаних нести «дух русского народа», зрозуміло, чому першим директором Педагогічного інституту мав бути М. О. Максимович. У споминах його учнів є свідчення про покладену на нього статутом копітку директорську роботу з наставляння майбутніх учителів у мистецтві викладати науки зрозуміло, ясно і систематично.

Методики окремих предметів, як зазначає Н. М. Дем'яненко, починають викладатися в університеті з кінця 1830-х рр. Одним із найяскравіших прикладів такого роду занять слід уважати практичні вправи з російської словесності під керівництвом ректора університету М. О. Максимовича. Як правило, вони планувалися для I–III курсів першого відділення філософського факультету і проходили з розрахунку 1,5 години на тиждень. Аналізувалися твори російських письменників. На I курсі всіх факультетів заняття відбувалися по 3 години на тиждень. Студенти вправлялись у зв'язному і логічному мовленні, а починаючи з 1837–1838 н. р., навчальними планами першого відділення словесного факультету офіційно передбачався аналіз студентських творів. Заняття на першому курсі відбувалися під керівництвом ад'юнкта

О. М. НОВИЦЬКИЙ
Ординарний професор
філософії, який читав
майбутнім учителям
педагогіку

Г. І. Голубкова. На II–III курсах їх проводив сам М. О. Максимович. У 1838–1839 н. р. для студентів I-х курсів усіх факультетів практичні заняття з російської словесності планувалися в тому ж обсязі та з тим самим змістом, що і в попередні роки, а для II–III курсів першого відділення філософського факультету вводилися (по 1,5 години на тиждень) «практичні вправи з російської словесності». Підтвердженням цих даних слугують знайдені в архівах чорнові записи звітів М. О. Максимовича про практичні заняття у період з 1834–1835 по 1837–1838 н. р. Зокрема, у звіті за 1834–1835 н. р. заношено, що «крім лекцій, слухачі вправлялись у критичному аналізі творів російських письменників; вибір тем здійснювався ними самостійно; від викладача було запропоновано такі теми: «Про Кирила і Мефодія», «Про церковну слов'янську мову». У звіті за 1836–1837 н. р. знаходимо ще одну інформацію: «Крім розгляду творів письменників і власних творів, мали виголошуватися усні лекції». У звітах М. О. Максимовича відмічались і окремі особливо визначні успіхи студентів. Зокрема, серед казеннокоштных студентів він виділяв такі прізвища, як Костирьов і Тулов, а серед своєкоштных — Терешкевич. Нарешті, у звіті за 1837–1838 н. р. знаходимо пряму вказівку М. О. Максимовича на проведення ним занять з методики викладання російської словесності, а саме: «З казеннокоштними студентами IV курсу першого відділення філософського факультету по дві години на тиждень займався наставлянням у викладанні російської словесності в гімназіях». Ця інформація підтверджується документом «Виписка з правил для педагогічних занять з казеннокоштними студентами, затверджених Попечителем Київського навчального округу 16 січня 1837 р.», який також зберігся в паперах М. О. Максимовича.

Після звільнення у 1835 р. з посади ректора за власним бажанням, М. О. Максимович продовжував виконувати функції директора вчительського інституту казеннокоштных студентів до кінця 1841 р. Бо наступні ректори — В. Ф. Цих (1836 — квітень 1837), К. О. Неволін (1837–1843), а потім В. Ф. Федоров

Імператорський університет
Св. Володимира. 1842 р.

(1843–1847), Р. Е. Траутфеттер (1847–1859), Н. Х. Бунге (1859–1862) за своїми науковими спрямуваннями були далекими від проблем учительської освіти. Тим більше, що після набрання чинності внутрішнім Статутом 1842 р., в якому «особливий виховний заклад» починає називатись Педагогічним інститутом і бере на себе загальноуніверситетську функцію підготовки вчителів, його директором вже не обов'язково мав бути ректор. Наступними директорами стають, як правило, декани першого відділення філософського факультету — І. Я. Нейкірх (1842–1845; 1849–1861) та О. М. Новицький (1845–1849).

Умови формування контингенту казеннокоштных студентів для Педагогічного інституту були особливими. Вступ до нього збігався як із проходженням абітурієнтом вступних випробувань із загальних предметів гімназійного курсу, так і з жорстким відбором за національними та віросповідальними ознаками і укладанням угоди про казенне утримання та зобов'язанням після закінчення Інституту казеннокоштных студентів «прослужити 6 років у тому відомстві, в яке вони начальством призначені будуть». До кінця 1850-х років казеннокоштні студенти педагогічного інституту отримували вчительську підготовку, починаючи з 1 семестру.

Студенти Педагогічного інституту, на відміну від інших студентів університету, перебували на повному пансіоні і під жорстким наглядом інспектора, якого призначав сам міністр, та двох помічників інспектора, відповідно до призначення піклувальника округу. Наглядали за студентами також університетська поліція та ексектор. Щоб скласти уявлення про статус і вплив інспектора, погляньмо на штатні розписи тодішніх університетів. Це — друга після ректора особа і за своїм авторитетом, і за посадовим окладом. Помічники також цінувалися на рівні професорів, причому ординарних.

За свідченням М. Ф. Владимирського-Буданова: «Институт казеннокоштных студентов сначала помещался в наёмных домах (в Липках) [приватні будинки Корга і Гербеля. — Авт.]; а с окончанием собственного здания Университета, — в главном корпусе его. С устройством медицинского института, этот последний помещался отдельно, между тем как институты педагогический и юридический всегда вместе ... помещение для них отведено было на 4-м этаже здания». «Ещё по штату 1833 г. при институте казеннокоштных

положена была студенческая больница ... Воспитанники институтов имели особое право на пользование библиотекою Университета». М. Ф. Владимирський-Буданов особливо наголошує, що «згідно зі Статутами 1833 та 1842 рр. Інститути (педагогічний та юридичний. — Авт.) були не благодійними закладами при Університеті, а насамперед самостійними навчально-виховними закладами, зв'язок яких з Університетом полягав тільки у тому, що їх вихованці мали послугуватися загальнообов'язковими теоретичними університетськими лекціями. Їхні ж інститутські заняття не повинні були збігатись з факультетським набором наук; наприклад, для студентів педагогічного інституту, які отримували предметну підготовку для роботи в гімназіях на 2-х відділеннях філософського факультету, проводилися обов'язкові лише для них спільні заняття з педагогіки».

У рік відкриття Педагогічного інституту були видані перші свідоцтва наставників і вчителів особам, які пройшли випробування за участю інститутської комісії з професорів російської словесності, математики, філософії і педагогіки. Як свідчить «Звіт за 1835 р.», де відображені результати роботи Університету Св. Володимира протягом першого академічного року, випробування на отримання вчительських атестатів пройшли 9 осіб. Тобто відразу після свого відкриття 21 листопада (4 грудня за новим стилем) 1834 р. Педагогічний інститут при Університеті Св. Володимира дає дорогу в життя атестованим світським учителям для Києва і Київщини.

Чому ж цей педагогічний заклад тривалий час носив назву «особливої виховної установи»? По-перше, тому що готував не просто вчителів, а своєрідних «ідеологічних бійців», здатних в умовах поліфонії національних інтересів різних верств населення краю провести імперську ідеологію. Цим заклад вельми відрізнявся від педагогічних інститутів при університетах більш «спокійних» регіонів. По-друге, закритість і «напівказармене» утримання студентів «особливого виховного закладу» мало на меті якомога ефективніше ізолювати їх від ідейних впливів неросійських студентських земляцтв. По-третє, особливості цієї педагогічної установи цілком зумовлювалися політичною місією Київського університету в перші десятиліття його існування.

ТРАНСФОРМАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Розпочавши підготовку вчителів для Київщини і прилеглих губерній, Педагогічний інститут при Університеті Св. Володимира прагне постійно вдосконалювати свою діяльність. Вивчається питання про безперервну педагогічну практику казеннокоштных студентів. З метою її доцільної організації було вирішено набирати студентів до університету лише раз на рік. Студенти-педагоги починають проходити практичні заняття в Першій київській гімназії — елітарному навчальному закладі.

Педагогічний інститут продовжує розпочату в 1834 р. справу атестації на звання вчителя осіб, які закінчили відповідні навчальні заклади. Створюються і поширюються Правила випробувань для тих, хто бажає отримати звання вчителів у гімназіях і училищах Київщини. Ідея університетського педагогічного інституту знаходить продовження у другому загальному Статуті Імператорських університетів (1835). У VIII главі «Про особливі установи при Університеті» (розділ I «Про інститут педагогічний») зазначається:

§151. Метою педагогічного при університеті інституту є підготовка вчителів для гімназій, повітових училищ.

§152. В інституті передбачається не менше двадцяти студентів на казенному утриманні. Ця кількість наповнюється найкращими казенними вихованцями гімназій за конкурсом. У випадку їх нестачі дозволяється поповнювати штатну кількість своєкошtnими студентами.

§153. Зарахування до інституту відбувається раз на рік, за призначенням Ради і з дозволу попечителя.

§154. Моральна і господарська частини інституту залежать від інспектора студентів, який прикріплює до першої своїх помічників, а до другої — економа.

§155. Понад слухання університетських лекцій, студенти педагогічного інституту отримують керівництво в практичних вправах з вибраної кожним із них галузі наук, пишуть міркування, виголошують пробні лекції і дають уроки.

§156. Спостереження за такими заняттями покладається на трьох чи чотирьох професорів найголовніших предметів, до викладання яких студенти педагогічного інституту готуються.

§157. Якщо хтось із студентів цього інституту не виявляє достатніх успіхів упродовж двох піврічних курсів, то з дозволу міністра повертається на власне утримання.

§158. Студенти педагогічних інститутів після закінчення свого навчання зобов'язані прослужити не менше шести років в училищному відомстві.

§159. До практичних у педагогічному інституті вправ, на розсуд Попечителя, можуть бути допущені й своєкошtnі студенти, якщо вони побажають служити в училищному відомстві». Перший випуск учителів — вихованців Педагогічного інституту відбувається у 1838 р.

Поступово система семестрових і річних іспитів казеннокошtnих студентів ускладнюється. Вона стає більш жорсткою. Значною мірою це зумовлюється все частішими порушеннями студентської дисципліни. Спартанські умови їх утримання нерідко обертаються мовчазним протестом молодих людей. Інколи цей протест набирає різних форм — самовільних утеч із «штрафгаузу», запізнь, ігнорувань взятих зобов'язань щодо розподілу на роботу. Нагляд за казеннокошtnими студентами, майбутніми «ідеологами», покарання за провини посилюються, про що свідчать «Правила для арештованих у карцері студентів».

На початку 1839 р. в Київському університеті стала перерва в академічному житті. Причиною того було викриття серед польських студентів гуртка, що начебто готував повстання. Ця подія мала прикрі наслідки: 35 студентів-поляків понесли різні покарання; декількох професорів відправили у відставку або перевели до інших навчальних закладів; попечитель Є. фон Бракке подав прохання про звільнення. Київським генерал-губернатором і куратором навчального округу стає жорсткий Д. Г. Бібіков. Заняття в університеті було припинено наказом царя до вересня 1839 р. Але ректором університету залишається призначений ще після смерті В. Ф. Циха у 1837 р. юрист Костянтин

Олександрович Неволін, який виконує ректорські обов'язки до 1843 р., тобто вже після введення в дію другого статуту Університету Св. Володимира.

Проректором і деканом юридичного факультету на цей час був ординарний професор С. М. Орнатський. Професором богослов'я і настоятелем православної університетської церкви — протоієрей І. М. Скворцов, нагороджений орденом Св. Анни 2-го ступеня і фіолетовою камилавкою. Професором богослов'я римо-католицького віросповідання і настоятелем університетської римо-католицької церкви — канонік І. П. Головинський. Деканом історико-філологічного відділення філософського факультету стає професор грецької словесності І. Я. Нейкірх. Деканом фізико-математичного відділення філософського факультету — професор астрономії В. Ф. Федоров. Ординарними професорами університету залишалися М. О. Максимович, С. О. Богородський (право), О. М. Новицький, Е. К. Гофман (геогнозія), О. О. Федотов-Чеховський (право), Р. Е. Траутфеттер (ботаніка, географія), М. А. Дяченко (чиста математика, викладав у Педагогічному інституті), В. Ф. Домбровський, В. П. Чехович (фізика). Ад'юнктами (асистентами ординарних професорів і кандидатами на професорство) були П. С. Авсенев, О. К. Деллен, О. М. Тихомандрицький, М. Д. Іванишев, І. Ставровський та ін.

ПЕРЕТВОРЕННЯ ІНСТИТУТУ КАЗЕННОКОШТНИХ СТУДЕНТІВ НА ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ

У червні 1842 р. університет розміщується в новій будівлі на Володимирській. Набирає чинності новий внутрішній Статут університету. В ньому підтверджується і закріплюється статус Педагогічного інституту як «особливого закладу при Університеті Св. Володимира». У § 54 наголошується: «Целью учрежденных при Университете Св. Владимира Институтов есть: у Педагогического — образование Учителей для Гимназий и Уездных училищ». У Статуті визначено контингент щорічного набору студентів до Педагогічного інституту — 30 осіб. Наголосимо, що він був на 33% більший, ніж у педагогічних інститутів решти університетів імперії. Розміщувався Педагогічний інститут тепер на четвертому поверсі нової будівлі університету.

В середині 1840-х років кількість студентів Педагогічного інституту збільшується і у 1847 р. досягає 41 особи. Постає питання про поглиблення теоретичної і практичної загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів. Відповідно до Імператорського Указу (5 листопада 1850 р.) та листа Міністерства народної освіти (11 листопада 1850 р.) у структурі університету «для теоретичної і практичної підготовки студентів до учительського звання» відкривається кафедра педагогіки, завідувачем якої призначено випускника Київської духовної академії, ординарного професора, доктора філософії і стародавньої філології С. С. Гогоцького. У рекомендації факультету щодо його кандидатури відмічалось: «Факультет, за уважним розглядом питання про зайняття кафедри педагогіки, знайшов, що ординарний професор Київської духовної Академії С. С. Гогоцький за родом своїх наукових занять і відмінними

знаннями з предметів, необхідних для успішного викладу цієї науки, абсолютно здатний до зайняття вказаної кафедри зі званням ординарного професора». З весни 1852 р. педагогіка стає обов'язковою (екзаменаційною) дисципліною на 2–3-х курсах історико-філологічного, фізико-математичного і юридичного факультетів Університету Св. Володимира. Про зміст педагогічної підготовки, розроблений С. С. Гогоцьким, можна судити на основі аналізу розкладів трьох зазначених факультетів у 1851–1852 н. р.: 1) «Історія виховання» (1 год. щотижня); 2) «Про виховання» (по 2 щотижневі год.); 3) «Дидактика (з практичними вправами) і прикладна педагогіка» (по 3 год.). Для постійних практичних занять студентів Педагогічного інституту при ньому створюється педагогічна семінарія.

Принагідно зазначимо, що у вітчизняній історіографії побутує точка зору, за якою заснування в університетах кафедр педагогіки (1850 р.) не було прогресивним актом, оскільки йому передувало закриття кафедр філософії. Однак ці дві події лише умовно пов'язуються між собою. Слід нагадати, що філософські кафедри закривалися внаслідок урядового рішення про згубний вплив європейських революційних подій 1848 р. на вітчизняні університетські спільноти. Відкриття ж кафедр педагогіки вмотивовувалося як їх виховним спрямуванням, так і зростаючою потребою у поглибленні загальнопедагогічної підготовки на факультетах, що переважно готували вчителя, і де така підготовка була недостатньою у порівнянні з університетським Педагогічним інститутом. Зміст же педагогічних дисциплін в Університеті Св. Володимира продовжували розробляти провідні філософи. Перу С. С. Гогоцького належать такі науково-педагогічні праці: «Вступ до педагогіки» (1855), «Про історичний розвиток виховання і навчання у стародавніх народів» (1855), «Про розвиток пізнавальних здібностей» (1868), «Короткий огляд педагогіки або науки виховної освіти» (1879) та ін. У своєму «Філософському лексиконі» (1857–1873) він здійснює спробу обґрунтувати понятійний апарат педагогіки, зокрема дає трактування педагогічних термінів: педагогіка, навчання, дидактика, освіта, виховання, школа, методики навчання, історія педагогіки.

Водночас не можна заперечувати й того факту, що заборона викладання філософських дисциплін, з яких лише психологія (причому — дослідна) і логіка дозволялися до читання виключно професорами богослов'я, призвела до звільнення багатьох викладачів-філософів. Досить непростою у зв'язку з цим виявилася доля О. М. Новицького, який своїми лекціями з педагогіки у 1834 р. започаткував Педагогічний інститут казеннокоштных студентів, неодноразово обирався деканом історико-філологічного відділення філософського факультету.

У 1838 р. він змінив на цій посаді М. О. Максимовича. У вересні 1839 р. на зміну О. М. Новицькому прийшов Іван Якович Нейкірх (1803–1870), випускник

С. С. ГОГОЦЬКИЙ
Ординарний професор,
доктор філософії

Дерптського університету, філолог, великий знавець давньогрецької мови, який шість разів обирався деканом першого відділення філософського факультету. Після нього у 1840 р. деканом знову стає О. М. Новицький. Він ще раз змінює на цій посаді І. Я. Нейкірха у 1845 р., де перебував до кінця грудня 1849 р. Заборона викладання філософії у 1850 р. вибила О. М. Новицького з кар'єрного річища, як, напевно, трохи раніше вибила із руслу науково-дослідницького несправедлива критика М. Г. Чернишевського, спрямована проти фундаментальної історико-філософської праці київського подвижника. Яскравий дослідник і непересічний освітянин покинув університетську ниву. Але залишив на ній двох колег-однодумців — С. С. Гогоцького і П. С. Авсенєва.

З 1855 р. на російському троні владарює Олександр II. Відбуваються ліберальні перетворення, що зачепили і Київський університет та його Педагогічний інститут. Велику роль у цих перетвореннях відіграв Микола Іванович Пирогов (1810–1881), який був попечителем Київського навчального округу з 1858 по 1861 рр. Завдяки йому та його заступникові Й. Г. Міхневичу з'являються деякі зрушення в організації підготовки вчителів на Київщині й у Києві, зокрема скасовується жорстке казеннокоштне інтернатне утримання студентів Педагогічного та Юридичного інститутів.

Після ухвалення урядової постанови про ліквідацію педагогічних інститутів при університетах як закритих інтернатних закладів Педагогічний інститут при Київському університеті Св. Володимира трансформується в Особливі вищі педагогічні курси.

Підтримуючи подібну трансформацію, новий попечитель Київського навчального округу М. І. Пирогов ще до виходу постанови від 20 березня 1860 р. «Про влаштування педагогічних курсів...» оперативно провів перетворення Педагогічного інституту на Вищі дворічні педагогічні курси при Університеті Св. Володимира. Наведемо фрагменти з Положення «Про педагогічні курси» (1860 р.):

Для надання тим, хто присвячує себе навчальному полю діяльності та справі виховання, можливості набутти педагогічної освіти, засновуються в тих містах, де є університети, педагогічні курси (§ 1).

Найближча мета педагогічних курсів полягає в підготовці гідних учителів і вихователів власне для середніх навчальних закладів як Міністерства народної освіти, так і для інших Міністерств і Управлінь (§ 2).

Обов'язковим для всіх кандидатів проголошується слухання лекцій «Педагогіки» і «Дидактики» (§§ 20; 23).

На право отримання кандидатами посади вихователя середнього навчального закладу проводяться спеціальні іспити, які полягають:

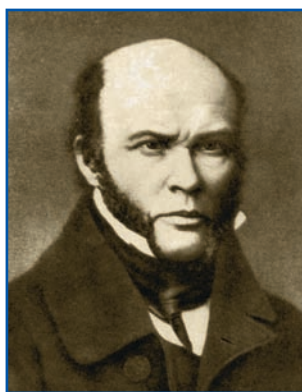
1) у написанні двох творів із прилюдним їх захистом, при цьому одного — суто наукового, другого — педагогічного змісту;

2) у розробленні та проведенні пробної лекції (§§ 31–33).

Перехід на дворічний термін навчання не означав, що курси за своїм статусом були нижчими за педагогічний інститут. Навпаки, їхня значущість підвищувалась. До того ж їм були властиві більш широкі демократичні порядки. Зокрема, це стосувалося організації навчання, відвідування занять, розповсюдження педагогічної практики студентів на всі середні навчальні заклади міста, переселення майбутніх учителів на приватні квартири, оплачувані з казни, мобілізації додаткових коштів. Про це свідчить хоча б те, що кошти казенних студентів розформованого Юридичного інституту було спрямовано «на усиление средств педагогических курсов при сем же Университете». Проте мету створення курсів на найближчу перспективу було погано продумано, що швидко призвело до хронічної нестачі вчителів для недержавних училищ. На курсах мали «готувати вчителів для самих тільки казенних навчальних закладів». Тепер сюди зараховували «лише тих, хто закінчив курс при Университеті» [там само] з фізико-математичних та історико-філологічних відділень раз на рік (серпень). Заняття проводили професори університету, які раніше працювали в Педагогічному інституті. Вищі дворічні педагогічні курси при Университеті Св. Володимира фактично існували з 1858 по 1867 рр., поки не випустили усіх раніше набраних курсистів.

Знаковою для НПУ імені М. П. Драгоманова як спадкоємця Педагогічного інституту є та обставина, що у 1863 р. по закінченні університету зі ступенем кандидата до Вищих педагогічних курсів вступив *Михайло Драгоманов*. Він суміщав навчання на курсах з посадою молодшого вчителя географії у Другій київській гімназії. Саме з курсів він перейшов у приват-доценти історико-філологічного факультету університету.

Як уже зазначалося, Вищі педагогічні курси при університеті мали готувати вчителів лише для державних училищ. Коли ж у 1859 р. на Київщині з ініціативи групи студентів університету, до якої входив М. П. Драгоманов, і за підтримки М. І. Пирогова починається стрімке поширення «недільних шкіл» для робочого люду, постає питання про влаштування в Києві недержавних Вищих педагогічних курсів, які б готували вчителів для народних училищ. У 1860 р. виходить «Положення про жіночі навчальні заклади відомства Міністерства народної освіти». Їх дозволили відкривати лише на кошти місцевих спільнот і товариств, але вони могли готувати вчителів

М. І. ПИРОГОВ
*Видатний вчений-хірург,
попечитель Київського
навчального округу
(1858–1861)*

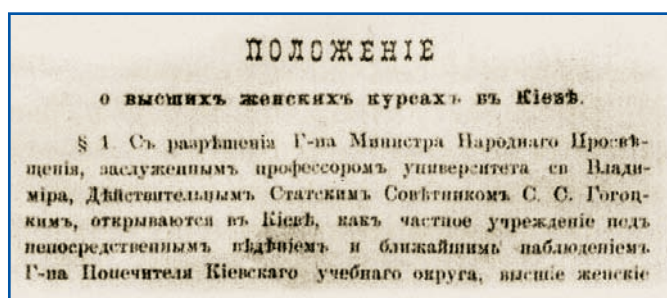
для приватних училищ. Вищі ж педагогічні курси на «основании Высочайше утвержденного 20-го марта 1860 г. особого Положения» перетворювалися на автономний від університету навчальний заклад.

1862 року при університеті знову відновлюється робота Педагогічного інституту, щоправда, на цей раз він функціонує під назвою Педагогічної школи для підготовки народних учителів. «У зв'язку з розширенням мережі шкіл, — пише ректорові Университету Св. Володимира М. Д. Іванишеву тодішній попечитель Київського навчального округу, — необходимо озаботиться и приготовлением для этих школ дельных учителей». Педагогічну школу він пропонує розмістити у просторій університетській будівлі, залучивши до роботи «профессоров и учителей, сочувствующих видам Правительства в этом важном деле» [там само].

Влітку 1863 р. розпочалася «нова хвиля» реформ, які зачепили і університет, і педагогічні навчальні заклади при ньому, і взагалі освіту Київщини. Вони були пов'язані, зокрема, з прийняттям нового загального Статуту університетів (1863), оновленням організаційних форм вищої педагогічної освіти. За новим Статутом: «§ 1. Каждый университет состоит из факультетов. § 2. Факультеты, входящие в состав Университетов, суть: историко-филологический, физико-математический, юридический и медицинский». Про педагогічні підрозділи як особливі освітні заклади у Статуті не йдеться. Але це не означає, що університети не мали до закладів вищої педагогічної освіти прямого чи опосередкованого відношення. Про це свідчить хоча б особлива місія попечителя навчального округу, який одночасно був начальником і над університетом, і над освітніми закладами округу. Користуючись великими повноваженнями, попечитель зорієнтовувався урядом «действовать всеми способами, хотя бы они и превышали его власть», щоб забезпечити підготовку учителів для окружних шкіл. На Педагогічну школу і Вищі педагогічні курси очікували подальші організаційні зміни.

ІСТОРИЧНІ МЕТАМОРФОЗИ ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ, ЙОГО ДОЧІРНІ ІНСТИТУЦІЇ В КИЄВІ

У 1860–1870-х рр. Міністерство народної освіти Російської імперії здійснює ряд заходів, спрямованих на кількісне зростання педагогічних кадрів. Ці заходи відображалися в постановах «Об обращении 150-ти стипендий Министерства народного просвещения в обязательные, с предназначением производства оных тем студентам, которые обяжутся перейти в Педагогические курсы», «О мерах к привлечению в Педагогические курсы большего числа молодых людей и об изменении § 18 Положения о педагогических курсах». Однак учителів катастрофічно не вистачало, тому що «зовнішні» курси не мали такого авторитету, як Педагогічний інститут чи курси при університеті.

З метою ліквідації цього дефіциту з 1865 р. виходить чергова постанова Міністерства народної освіти: «О приготуванні учителей Гимназий и Прогимназий.. и возложении этого дела на Университеты». Згідно з нею підготовка педагогічних кадрів знову повертається до Університету Св. Володимира. У травні 1866 р. на міністерському рівні був розроблений проект «Положення про приготування учителів гімназій та прогімназій», а згодом вийшли «Матеріали з питань приготування вчителів для гімназій та прогімназій». За дослідженням Н. М. Дем'яненко, цим документом вперше офіційно «конкретизувалась ідея і ставилась подвійна мета теоретичної і практичної підготовки майбутніх педагогів (§ 1 Положення). Відповідно до такої мети підготовка вчителів розподілялась між університетами і гімназіями. Теоретичну освіту майбутні педагоги отримували при університетах. Вона полягала:

1) у засвоєнні загальноуніверситетського навчального курсу на історико-філологічному та фізико-математичному факультетах (I курс);

2) у вивченні загальної педагогіки та дидактики (II курс);

3) в окремих, під керівництвом професора, вправах, що «мали за мету ґрунтовне ознайомлення з матеріалом певної науки та з прийомами його розробки», тобто освоєння часткових методик або, мовою оригіналу, «часткових дидактик». «Часткова дидактика» викладалась на III і IV курсах (§ 2 Положення).

Освіта учительських кандидатів або учительських стипендіатів (назва походить від того, що майбутні педагоги отримували щорічну державну стипендію у розмірі 360 крб.) завершувалась річними практичними заняттями у гімназіях на посаді вчителя. В цей період відбувалося:

1) ознайомлення з методами викладання в процесі відвідування практикантами уроків досвідчених учителів-предметників гімназій міста;

2) проведення пробних уроків під керівництвом певного вчителя за призначенням директора гімназії, до якої прикріплювався студент;

3) вивчення гімназійних підручників з предмета спеціалізації;

4) подання в кожному півріччі письмових звітів про власні спостереження, зауваження та висновки щодо відвідуваних та проведених самостійно уроків.

Наприкінці практичної підготовки звіти розглядалися педагогічною радою гімназії, яка підводила висновки про роботу практиканта. Час практичних занять мав зараховуватися до загального стажу учительської служби».

У цей час при університеті відкриваються (повнолюють роботу) педагогічні курси, значення яких посилюється відповідно до міністерської постанови 1867 р. «Об определении пожелавших стать учителями в Педагогические при Университетах курсы». «Підготовка до вчительського звання починається впродовж навчання в університеті на історико-філологічному і фізико-математичному факультетах. Студенти, які виявили бажання стати вчителями, слухають лекції Професорів цих факультетів разом

з іншими студентами і, окрім цього, мають особливі заняття, пристосовані до їхньої майбутньої професії, під керівництвом Професора педагогіки і деяких із Професорів факультету. Після закінчення загального університетського курсу вчительські кандидати.. зараховуються на один рік до Гімназій для практичних занять, а після підтвердження їх педагогічних здатностей призначаються на посади вчителів Гімназій і Прогімназій».

Внутрішні педагогічні курси і тепер фактично були педагогічним інститутом при університеті. Авторитет курсів спричинив виникнення ще одного типу навчального закладу, вибудованого за парадигмою педагогічного інституту. Йдеться про Вищі жіночі курси.

Нарізне навчання осіб чоловічої і жіночої статі (університет був суто чоловічим навчальним закладом) призводило до того, що більшість жінок здобували вищу освіту за кордоном. Але революційні події в Європі призвели до заборони закордонних студій. І в 1870 р. Південно-Західне відділення Імператорського товариства природодослідників розпочинає при Університеті Св. Володимира безкоштовні публічні лекції для жінок. Лекторій поступово переріс у Вищі жіночі курси.

У 1878 р. Вищі жіночі курси стають самостійним навчальним закладом. Роботу з їх реформування провели професори університету В. Б. Антонович, В. С. Іконников, О. Б. Котляр, О. І. Селін, О. С. Шкляревський, на чолі з уже згадуваним доктором філософії, завідувачем кафедри педагогіки, професором С. С. Гогоцьким, який став їх директором.

Як завідувач кафедри педагогіки, С. С. Гогоцький викладав педагогіку спочатку в Педагогічному інституті, а після його перебудови — на Вищих педагогічних курсах. Він цікавився станом освіти за кордоном, перебуваючи у відрядженнях. Досвід навчальних закладів Заходу С. С. Гогоцький використав у роботі з організації жіночої освіти у Києві. Як відомо, тоді в Києві існувало два вищих навчальних заклади — Київська духовна академія та Університет Св. Володимира, де навчалися студенти тільки чоловічої статі. С. С. Гогоцький же (разом із дружиною Євдокією Гогоцькою, яка, до речі, була власницею газети «Київський телеграф» і засновницею однієї з перших недільних шкіл у Києві 1859 року) ініціював становлення саме жіночої педагогічної освіти серед середніх верств жіночого населення Києва, оскільки для дворянського прошарку був створений ще у 1838 р. закритий Інститут шляхетних дівчат.

С. С. Гогоцький по праву вважається фундатором Вищих жіночих курсів у Києві (1878 р.). Життєдіяльність навчального закладу регламентувалась Положенням про Вищі жіночі курси в м. Києві від 29 вересня 1878 р. У § 1 Положення зазначалося: «З дозволу пана Міністра народної освіти, заслуженим професором Університету Св. Володимира, дійсним статським радником С. С. Гогоцьким відкриваються у м. Києві, як приватна установа під безпосереднім веденням і найближчим спостереженням Попечителя Київського навчального округу, Вищі жіночі

курси». За Положенням 1878 р. курси мали два відділення: історико-філологічне і фізико-математичне (§ 4) з дворічним терміном навчання (§ 5), який згодом збільшився до трьох, а відтак і до чотирьох років. Попечитель округу затверджував навчальні програми і викладацький склад освітнього закладу. Курси спочатку розміщувались на розі Бібіковського бульвару та Тимофіївської вулиці в будинку М. Д. Фромета, де нині знаходиться УВІР МЗС України. У 1878–1880 рр. С. С. Гогоцький був головою педагогічної ради цього вищого навчального закладу і протягом усього часу його існування викладав там педагогіку та психологію. Крім того, вчений викладав педагогіку і в училищі графині Левашової (1854–1860 рр.), деякий час — у Київському інституті шляхетних дівчат, а також на благодійних засадах — у Київській духовній семінарії (з метою сприяння педагогічній освіті пастирів церкви).

Окрім С. С. Гогоцького, викладачами Вищих жіночих курсів були університетські професори П. І. Аландський (стародавня історія), В. Б. Антонович (російська історія), Ф. М. Гарнич-Гарницький (хімія), В. П. Єрмаков (стереометрія), В. С. Іконников (російська історія), О. О. Козлов (логіка та історія філософії), І. В. Лучицький (нова історія), Ф. Г. Міщенко (історія стародавньої літератури), П. Е. Ромер (аналітична геометрія та інтегральне числення), Н. А. Фаворов (богослов'я), Ф. Я. Фортинський (історія середніх віків), М. Ф. Хандриков (алгебра, тригонометрія, астрономія, диференціальне числення), М. М. Шиллер (фізика), О. С. Шкляревський (гігієна) та ін.

На курси за результатами екзаменаційних випробувань зараховувалися випускниці гімназій та інститутів шляхетних дівчат. Навчання на історико-філологічному і фізико-математичному відділеннях проходило за програмами Університету Св. Володимира. Академічний рік починався 15 вересня і тривав до 1 травня. Плата за навчання була 25 карбованців на рік. З 1881 р. термін навчання, як і в університеті, подовжився до 4 років. Програми дисциплін, що читалися на курсах, надавалися ректором Університету Св. Володимира і затверджувалися попечителем округу.

Вищі жіночі курси забезпечували школи Київщини вчителями історії, літератури, математики, фізики. Проте ще до їх відкриття існував значний попит новостворених училищ на вчителів географії і порівняльного народознавства. Університет Св. Володимира готував географів на фізико-математичному факультеті, але нечисельні університетські географи надзвичайно рідко потрапляли на вчительські посади. До того ж профільна кафедра фізики і фізичної географії, яку з 1846 р. очолював професор Кнорр, була далекою від проблем порівняльного народознавства. Ще у 1850 р. київський генерал-губернатор Д. Г. Бібіков спробував зробити географію обов'язковою дисципліною, але міністр освіти 19 вересня 1851 р. скасував його рішення, зазначивши, «що географія не може бути предметом університетського викладання». Очевидно, на той час міністр мав рацію, оскільки викладання географії Д. Г. Бібіков планував покласти не на природничиків широкого профілю — Р. Е. Траутфеттера (ректора

з травня 1847 р. по травень 1859 р.) або К. М. Феофілактова (який теж пізніше обійняв посаду ректора), не на етнографів, наприклад В. В. Тарновського, а на одного з професорів політичної економії, до того ж без оплати.

Тому підготовкою вчителів географії і порівняльного народознавства, винесеною за межі університету (цілком у дусі інших нащадків педагогічного інституту), почали опікуватися громадські організації. Ще на початку 1870-х рр. коштами Південно-Західного відділення Російського географічного товариства та зусиллями вже названих університетських професорів, за сприяння двох активних діячів товариства — М. П. Драгоманова і П. П. Чубинського — був заснований Географічний інститут, де навчалися майбутні вчителі географії і порівняльного народознавства. Головою відділення географічного товариства і попечителем Географічного інституту став поміщик Г. П. Галаган, фундатор у 1871 р. колегії (навчального закладу для хлопчиків), яка носила ім'я його рано померлого сина Павла і знаходилась на вулиці Фундуклеївській (нині — Б. Хмельницького) в будинках № 7 та 9.

Викладачами Географічного інституту були активні діячі київської просвітницької організації «Громада», серед них — історик проф. В. Б. Антонович, який також співпрацював із Вищими жіночими курсами, професор права О. Ф. Кістяківський, П. І. Житецький, М. К. Чалий, політеконом (перший перекладач «Капіталу» К. Маркса російською) М. І. Зібер, антрополог Ф. К. Вовк, етнограф О. О. Русов. З лекціями виступали професор геогнозії К. М. Феофілактів, харківські професори О. О. Потебня і Д. І. Багалій та ін. Викладали у Географічному інституті (щоправда, недовго) філософ, професор, директор Вищих жіночих курсів С. С. Гогоцький, логік та історик філософії О. О. Козлов. Працював тут і М. П. Драгоманов, котрий, як відомо, ще на початку 1860-х поєднував викладання географії у Другій київській гімназії (бульвар Т. Шевченка, № 18) із навчанням на Вищих педагогічних курсах, які тоді входили до складу університету.

Таким чином, у ході тривалих трансформацій Педагогічний інститут при Університеті Св. Володимира створив протягом ХІХ ст. принаймні три навчальні заклади, які після нього забезпечували підготовку вчителів для Київського округу. Це, по-перше, внутрішні університетські Вищі педагогічні курси; по-друге, зовнішні щодо університету Вищі педагогічні курси, в тому числі Вищі жіночі курси; по-третє, Географічний інститут. Багато викладацьких кадрів одночасно працювали як в університеті, так і в новостворених вищих педагогічних навчальних закладах. Приміщення та аудиторії їм також незмінно надавав університет. Ці факти аж ніяк не є випадковими. Саме завдяки їм два традиційно «вчительські» університетські факультети (історико-філологічний і фізико-математичний), Вищі жіночі курси, Географічний інститут фігурують серед інституцій, що у 1920 р. після ліквідації університету утворили Київський інститут народної освіти імені М. П. Драгоманова.

НАЩАДКИ ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Стрімка капіталізація економічного життя в кінці XIX — на початку ХХ ст. обумовила ряд нових тенденцій у галузі освіти. Розвиток промисловості й транспорту призвів до розширення мережі нижчих і середніх технічних та ремісничих училищ. У свою чергу це викликало потребу в нарощуванні кількості початкових шкіл, особливо у сільській місцевості. По-стало питання про запровадження загального початкового навчання в країні. Розпочалося реформування середньої школи. Поряд з гімназіями і реальними училищами з'явилися комерційні училища. А отже, загострилося питання забезпечення початкових і середніх шкіл учителями з відповідною педагогічною освітою.

Як засвідчується у відомій книзі Ф. Г. Паначина, серед педагогів початкової школи «вищу освіту мали 0,1% вчителів і 1% вчительок; середню світську — відповідно 1,2% і 33,1%; середню педагогічну — 31,9% і 3,5%...». З 10 тис. викладачів середніх навчальних закладів у 1901 р. лише половина мала вищу освіту. Тому не дивно, що серед учителів середніх технічних, реальних, комерційних училищ швидко знайшли притулок різні провідисвіти без відповідної освіти і успішної практики. Як і сьогодні, «викладачі» різного роду «менеджментів», улаштувачі «психологічних тренінгів», напівосвічені «правознавці» та «комерсанти» заповнили на початку ХХ ст. професійно орієнтований сектор освіти. Лише початкова школа, де здебільшого працювали дійсно за покликом серця, та середня (гімназії, реальні й комерційні училища міст зі стійкою освітньою традицією) брали на роботу з випробувальним (кандидатським) терміном осіб зі спеціальною освітою.

Вимагалась, як правило, університетська освіта. Але найбільш бажаним для відповідальних керівників середніх училищ було поєднання університетської освіти кандидатів з вищою педагогічною. Після перетворення у другій половині XIX ст. університетських педагогічних інститутів у Вищі педагогічні курси та винесення їх за межі університетів, справою вищої педагогічної освіти, зокрема в Києві, почали займатися недержавні заклади. Добре, що їх фондували, ними опікувалися і в них викладали кваліфіковані фахівці — професори Університету Св. Володимира. Саме цими недержавними закладами — нащадками старого Педагогічного інституту — задовольнялась на початку ХХ ст. потреба Києва і Київщини у висококваліфікованих учителях.

Водночас не перестанемо наголошувати, що ключові кадри для них, які впродовж багатьох наступних десятиліть, чи то в Київському інституті народної освіти (КІНО) імені М. П. Драгоманова, чи то в Київському педагогічному інституті імені О. М. Горького, творили особистість педагога, формував і на початку ХХ ст. той самий Університет Св. Володимира. Як і раніше, він складався з чотирьох факультетів — історико-філологічного, фізико-математичного, юридичного і медичного. З них два перших традиційно готували кандидатів на вчительські посади. Але для отримання таких посад кандидати мали пройти педагогічну підготовку, яка

забезпечувалася зовнішніми щодо університету навчальними закладами.

У 1907 р. на історико-філологічному факультеті відкривається нова спеціальність — «філософія». Студенти факультету, які обрали філософську спеціальність (усього спеціальностей було 10), вивчали такі предмети: вступ до філософії (3 год. на тиждень, протягом 1 семестру); історія стародавньої філософії (3 год., 1 сем.); історія середньовічної і нової філософії (3 год., 1 сем.); логіка (3 год., 1 сем.); психологія (3 год., 1 сем.); педагогіка (2 год., 2 сем.); етика (1 год., 1 сем.); Платон (2 год., 1 сем.); Арістотель (2 год., 1 сем.). Окрім цього, слухались спеціальні курси, вивчались позафакультетські предмети.

У різні роки початку ХХ ст. студентам-філософам читали лекції С. А. Ананьїн, Н. М. Боголюбов, О. М. Гілярів, С. Т. Голубєв, В. В. Зеньковський, М. Е. Поснов, П. Я. Светлов, А. І. Сонні, П. В. Тихомиров, Г. І. Якубаніс. На лекції для студентів-філософів приходили студенти-фізики, математики, природознавці, географи, медики. Великою популярністю користувалися лекції з психології, читані С. О. Ананьїним, майбутнім фундатором психологічної школи СРСР, педагогіки, яку викладали Г. І. Якубаніс та О. М. Гілярів. Сплеск філософських рефлексій щодо проблем розвитку особистості фахівця породив на початку ХХ ст. невелику, але славу когорту випускників Університету Св. Володимира, які доклали значних зусиль у фондуванні майбутнього київської вищої педагогічної освіти.

Наведемо декілька штрихів, пов'язаних з іменитими випускниками університету кінця XIX — початку ХХ ст., відомими розробленням змісту професійної підготовки вчителів, про яких сучасним педагогам НПУ імені М. П. Драгоманова варто якомога більше знати.

Наприкінці 1880-х рр. фізико-математичний факультет закінчив Г. К. Сулов (1857–1935) — видатний механік, учитель П. В. Воронця (1871–1923), декан фізико-математичного факультету (1906–1910), директор Вищих жіночих курсів (1910–1920). У 1902 р. в університеті починає працювати видатний математик і педагог Д. О. Граве — вчитель О. Ю. Шмідта. Тут же працювали учні М. П. Авенаріуса — І. І. Косоногов та Г. Г. Де-Метц. З фізико-математичного факультету вийшов професор К. М. Щербина, віце-голова Фізико-математичного товариства при університеті, фундатор і аж до 1920 р. незмінний директор Київського учительського інституту. На особливу увагу заслуговує І. О. Сікорський (1842–1919), який знав М. П. Драгоманова і співпрацював з ним ще у 1870-ті рр. на освітній ниві і який на початку ХХ ст. створив у Києві Фребелівський педагогічний інститут, що з нього в НПУ імені М. П. Драгоманова беруть витоки напрями особистісно орієнтованого виховання, корекційної педагогіки.

На початку ХХ ст. П. А. Тутковський (1858–1930), випускник фізико-математичного факультету 1881 р., посприяв відновленню діяльності Київського географічного інституту, а з 1913 р. став його керівником, де працював разом із С. А. Ананьїним, О. М. Гілярівим,

І. В. Єгоровим, В. І. Лучицьким, О. В. Фомінім, М. Г. Холодним та ін. до 1920 р., коли Географічний інститут увійшов до складу КІНО імені М. П. Драгоманова.

Окрім вищезгаданих постатей І. О. Сікорського, Г. К. Суслова, П. А. Тутковського, К. М. Щербини, варто назвати і А. В. Жекуліну, — всі вони були організаторами та керівниками вищих педагогічних навчальних закладів Києва на початку ХХ ст. З ними плідно співпрацювали інші професори Університету Св. Володимира, Політехнічного інституту, Київської консерваторії та Комерційного інституту. Професорська спільнота в Києві була тоді не надто великою, але працездатною та активною. Отже, київські недержавні педагогічні заклади початку ХХ ст. були незаперечними нащадками існуючого з 21 листопада 1834 р. Педагогічного інституту при Університеті Св. Володимира.

У 1906 р. відновлюється набір слухачок до Вищих жіночих педагогічних курсів у м. Києві. Наведемо доповідну записку їх останнього директора професора Г. К. Суслова до Комісара вищих навчальних закладів м. Києва від 17 травня 1920 р.: «Киевские высшие женские курсы существуют с 1878 года. В 1888 они были закрыты, а с осени 1906 года вновь возобновили свою деятельность в составе двух отделений (факультетов): Историко-филологического и Физико-математического. В 1907 году открыты были Юридическое и Медицинское отделения, но последнее в 1908 году выделилось в самостоятельный Медицинский Институт, функционирующий независимо от курсов. В 1909 году при Юридическом отделении основан был Экономическо-коммерческий отдел.

Преподавание на Высших Женских Курсах ведётся по Университетским планам и программам, но с некоторыми особенностями, вызванными неполной согласованностью в программах мужских и женских гимназий, так, на Курсах организовано преподавание дополнительных глав элементарной математики, методики математики, латинского языка, а преподавание на Экономическо-коммерческом отделении является совершенно своеобразным. Благодаря строгому применению на курсах Университетских программ и одинакового с Университетом плана преподавания, в 1913 году Министерство Народного Просвещения предоставило слушательницам Курсов право подвергаться испытаниям в Государственных Комиссиях и получать дипломы наравне со студентами Университетов. Курсы помещаются в собственном здании (Столыпинская, 55-а) [нині О. Гончара, 55. — Авт.], оценённом страховым ведомством «Россия» в 1050000 руб.; площадь земли, занимаемая зданием Курсов, 970 кв. сажень.».

З огляду на вищезазначене доречно нагадати, що ще в 1910 р. вийшов черговий проект Статуту курсів, який дістав назву «Статуту Жіночого університету Св. Ольги». У § 1 Статуту підкреслювалося, що Жіночий університет Св. Ольги в Києві має за мету давати особам жіночої статі вищу освіту і, зокрема, «готувати їх до діяльності наукової і викладацької». Зауважувалося, що назва «Вищі жіночі курси» не відбиває суті цього навчального закладу «ні за його значенням, ні за повнотою викладання, ні за навчально-допоміжними

зкладами». На користь цього твердження наводилися такі факти:

1) Київські вищі жіночі курси мають факультети: історико-філологічний, фізико-математичний і юридичний;

2) викладачами на Вищих жіночих курсах є професори Університету Св. Володимира;

3) обсяг, порядок і плани викладання повторюють головним чином університетські.

Саме тому в новому Статуті жіночі курси названі Університетом. У розділі Статуту «Про викладання» в загальнопедагогічній підготовці історико-філологічного факультету виокремлювалися такі обов'язкові предмети, як педагогіка, психологія і логіка. Офіційно постановка викладання на Київських вищих жіночих курсах прирівнювалася до університетської Тимчасовим положенням про Вищі жіночі курси в м. Києві, затвердженим попечителем Київського навчального округу 13 вересня 1911 р. У свою власну будівлю по вул. О. Гончара, 55 (архітектор О. В. Кобелєв, до речі, є автором будівлі Державного банку) курси перебрались у 1913 р. До того вони містились на Фундуклеївській, 51, де нині знаходиться головна редакція «Української енциклопедії».

Таким чином, Вищі жіночі курси в Києві, породжені трансформацією Педагогічного інституту при Університеті Св. Володимира, не лише продовжили започатковану ним справу підготовки педагогічних кадрів, але й у певному розумінні значно переросли його. У різні роки на цих курсах навчалася від 4500 до 5500 студенток. Тут викладали: С. О. Ананьїн (педагогіку), О. М. Гіляров (психологію і філософію), В. В. Зеньковський (богослов'я), О. О. Козлов (філософію), Г. І. Челпанов (психологію до 1907 р.), Г. І. Якубаніс (естетику).

Оскільки Вищі жіночі курси продовжували традиції підготовки вчительських кадрів, закладені Педагогічним інститутом Університету Св. Володимира, й у 1920 р. увійшли до Київського інституту народної освіти імені М. П. Драгоманова, їх історію слід уважати складовою частиною історичної еволюції Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Тим більше, що саме вони стали основою його педагогічного факультету.

Серед вищих педагогічних навчальних закладів Києва, створених за парадигмою старого Педагогічного інституту, варто також згадати приватні Вищі жіночі курси А. В. Жекуліної. З 1905 р. вони функціонували

Фундуклеївська гімназія

як вечірній заклад з річним терміном навчання. Після 1907 р. курси з однорічних реформувались у чотирирічні з трьома відділеннями: історично-літературним, природничо-історичним та історико-економічним. За статутом 10 січня 1909 р. природничо-історичне відділення було перейменоване на природничо-наукове у складі трьох підрозділів: 1) біологічних, 2) фізико-хімічних і 3) географічних наук.

Перші три роки відводилися на вивчення основних природничо-наукових дисциплін в обсязі університетського курсу. Четвертий рік мав характер науково-педагогічний. Тут освоювалися «додаткові відділи основних наук» та методи наукових досліджень. Крім того, предметом вивчення були також спеціальні методики, організація і проведення екскурсій та практичних занять. Допоміжними дисциплінами на четвертому році навчання вважались психологія і логіка, історія та організація школи, гігієна, фізичне виховання. До обов'язкових предметів відносили окремі методики.

У січні 1913 р. при курсах було відкрито педагогічне відділення з трьома підрозділами: 1) керівників дитячих садків; 2) учителів вищих початкових училищ; 3) учителів середніх шкіл. У першій частині плану педагогічного відділення зазначалося: «Педагогічне відділення Вищих вечірніх жіночих курсів А. В. Жекуліної ставить своїм завданням дати науково-педагогічну підготовку особам, що мають присвятити себе педагогічній діяльності». Термін навчання на відділеннях визначався як трирічний.

Відповідно до зміни факультетів, відділень мінялась із часом і кількість слухачок. Так, у 1914 р. на курсах навчалося 129 осіб, у 1915 р. — 163. До 1913 р. курси містилися на вулиці Ярославів Вал, будинок № 36. Протягом 1911–1912 рр. для них та для жіночої гімназії теж А. В. Жекуліної було споруджено будинок по вулиці Львівській (тепер Артема, № 27).

На курсах працювали яскраві науковці Києва — історик В. Данилевич, богослов з Київської духовної академії В. З. Завітневич, історик іудаїзму Київської духовної академії протоієрей Олександр Глаголев (настоятель церкви Миколи Доброго, де він вінчав Михайла Булгакова і Тетяну Лаппа, захисник Бейліса у відомій судовій справі), філософи О. М. Гіляров, В. В. Зеньковський, П. П. Кудрявцев (голова педагогічної ради), літературознавець А. М. Лобода, історик літератури В. Н. Перетц, педагоги В. І. Гельвіг, П. Ф. Даденков, Л. П. Добровольський, Р. П. Ільїнський, Т. Г. Лубенець, О. Ф. Музиченко, В. П. Родников, О. В. Семеновський, В. К. Щербина.

Відсутність на початку ХХ ст. у м. Києві державних педагогічних навчальних закладів змусила керівництво навчального округу і міністерства освіти думати про створення державного педагогічного інституту. У травні 1909 р. було розглянуто проект штату і кошторису планованого закладу. Оскільки кошторис інституту на рік склав суму 85000 крб., а з державного казначейства відпускалось лише 20000 крб., попечитель Київського округу запропонував міністрові освіти замість інституту створити тимчасові річні педагогічні курси. У липні 1909 р. міністр дає дозвіл на влаштування у Києві «тимчасових педагогічних курсів для підготовки викладачів середніх навчальних закладів». На листі міністра про

додаткове фінансування курсів від 30.09.1909 р. попечитель пише таку резолюцію: «Пригласить проф. Сусллова и Флоринского, директора Карпинского и Дорофеева в субботу, 4 часа». Можливо, мова на цій зустрічі мала йти про розмежування сфер впливу державних і недержавних курсів. Київські державні тимчасові педагогічні курси проіснували аж до 1920 р., коли влилися у КІНО імені М. П. Драгоманова.

Проте і дебати щодо державного педагогічного інституту виявилися не даремними. У 1909 р. в Києві таки відкривається Учительський інститут. Перші учительські інститути в Україні — Феодосійський (1872) і Глухівський (1874) — створювалися після трансформації педагогічних інститутів при університетах у зовнішні педагогічні курси. Їхньою метою була підготовка вчителів для повітових шкіл, які відповідно до шкільного статуту 1872 р. перетворювалися у міські школи.

Директором Київського учительського інституту за рекомендацією Г. К. Сусллова став професор К. М. Щербина, випускник фізико-математичного факультету, віце-голова фізико-математичного товариства при Університеті Св. Володимира. Містився інститут у будинку № 74 по вулиці, яка сьогодні носить ім'я О. Гончара. На перших порах він займав дві великі, три малі класні кімнати і кухню, що належали Київському 4-му міському двокласному училищу.

Зараховували до інституту осіб, які успішно пройшли повний шестирічний курс міського училища (повітової школи). Навчання тривало 3 роки. Навчально-виховний процес проводився за класно-урочною системою. В кожному класі були вчителі-наставники (класні керівники). Перші два роки студенти отримували загальну освіту. Загальнопедагогічна підготовка починалася на другому курсі й продовжувалась на третьому вивченням педагогіки, дидактики, психології, гігієни. Педагогіку читав К. М. Щербина. Навчальна дисципліна включала такі розділи: «Фізичне виховання дітей шкільного віку», «Духовне виховання», «Дидактика», «Училищезнавство», «Історія педагогіки». Загалом підготовка вчителя відбувалася в єдності педагогічної теорії і шкільної практики. Чіткість організації, змістовність, фундаментальність і водночас певну переважаність останньої засвідчує перелік звітної документації, яка вимагалася від практикантів після її завершення: 1) характеристика одного з учнів міського училища, в якому проходила практика; 2) 7 звітів про спостереження уроків у зразковому училищі; 3) не менше двох рецензій на пробні уроки; 4) по 1–2 протоколи педагогічних конференцій; 5) від 3 до 8 детальних конспектів пробних уроків від кожного практиканта. У цілому кожен вихованець останнього (3-го класу) Київського учительського інституту повинен був виконати до 20 позакласних робіт і 4 домашні твори. Досить глибоке уявлення про загальну ідеологію Учительського інституту дають тези до доповіді К. М. Щербини «Исторический обзор Учительских Институтів в связи с положительными и отрицательными сторонами постановки педагогического дела в них».

14 серпня 1920 р. Учительський інститут закривається, слухачі 1-го і 2-го курсів переходять до Інституту народної освіти імені М. П. Драгоманова, про що

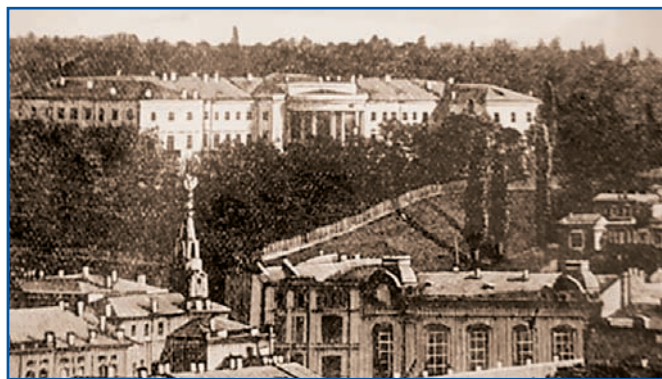
свідчить протокол № 359/20 останнього засідання його Ради.

На початку ХХ ст. в Києві відроджується недержавний вищий педагогічний заклад — Географічний інститут. З жовтня 1910 р. він існує у формі Тимчасових курсів для підготовки викладачів середньої школи з географії. Як свідчить офіційна об'ява канцелярії попечителя округу, слухачами могли бути «кандидати на учительские должности по вышеуказанному предмету, студенты университетов... (не ниже 7-го семестра), слушательницы Высших женских курсов в г. Киеве ..., которым зачтено не менее 6 семестров... Слушатели не вносят никакой платы, равно как не получают никаких стипендий». Пізніше курси перетворюються на Географічний інститут. За цілком вірогідними даними, заняття Географічного інституту певний час відбувались у приміщенні Київської гімназії № 5, згодом — № 8 (Миколаївська площа, тепер площа І. Франка, № 5).

В інституті викладали зоогеограф В. М. Артоблевський, геогностик К. М. Феофілактів, деякий час працювали літературознавець О. В. Багрій і етнограф О. О. Русов. Географічний інститут для підготовки вчителів географії і народознавства у 1920-ті рр. очолював відомий ординарний професор Київського університету П. А. Тутковський (1858–1930). Тут же працювали вже згадані професори М. В. Довнар-Запольський, В. І. Лучицький, О. В. Фомін. Після приєднання інституту до КІНО імені М. П. Драгоманова, у приміщенні на площі Франка, 5 функціонувала школа, де у 1925–1928 рр. викладав фізику майбутній проєктант Чорнобильської АЕС, випускник Київського університету О. П. Александров. У цій школі, між іншим, учився й майбутній президент НАН України Б. Є. Патон — Почесний професор НПУ імені М. П. Драгоманова.

У вересні 1907 р. Київське товариство трудової допомоги для інтелігентних жінок відкрило один із найунікальніших вищих жіночих педагогічних навчальних закладів в Україні — Фребелівський педагогічний інститут. Це був приватний вищий навчальний заклад із дворічним терміном навчання. Слухачки інституту готувалися до навчально-виховної діяльності і після закінчення повного курсу здобували звання «виховательок-фребелічок і керівників дитячих садків». До інституту зараховувалися особи від 16 до 40 років, які закінчили не менше шести класів гімназії або інших навчальних закладів, що за своєю програмою прирівнювались до гімназійного курсу. Містився інститут в будинку № 6 по Мало-Житомирській вулиці (нині вул. Малопідвальна).

Особлива увага в педінституті приділялась психолого-педагогічній (теоретичній і практичній) підготовці майбутніх вихователів. Про це свідчить навчальний план, затверджений у 1907 р. Педагогічною радою інституту. Як засвідчує дослідження Н. М. Дем'яненко, до нього увійшли такі психолого-педагогічні дисципліни: «Вчення про християнську моральність», «Психологія з викладом основ вчення про душу дитини», «Педагогіка», «Анатомія і фізіологія людини з більш детальним викладом вчення про нервову систему, із включенням елементарних даних про її патологію», «Гігієна: основні відомості зі зверненням особливої уваги на гігієну

Інститут шляхетних дівчат. Колишня садиба генерала Д. М. Бегічева, один з будинків якої у 1834 р. орендував університет Св. Володимира. Пізніше на його місці збудували корпус Інституту шляхетних дівчат

дитячого віку», «Надання першої медичної допомоги», «Короткі відомості про найголовніші дитячі хвороби, особливо інфекційні», «Відомості про догляд за хворими дітьми», «Теорія Фребелівської системи і огляд дитячої літератури», методика навчання грамоти і лічби, співи, малювання і ліплення, гімнастика, практичні заняття з дітьми за Фребелівською системою. Необов'язковим, але бажаним для слухачок інституту було відвідування курсів крою і шиття, рукоділля і домоведення. Практичні заняття проводилися у притулку Товариства трудової допомоги, а також в інших відповідних закладах за вибором Педагогічної ради інституту (§ 6). За слухання лекцій встановлювалась плата 60 крб. на рік (§ 10). Крім цього, при педагогічному інституті функціонували річні платні курси (20 крб. на рік) для підготовки досвідчених нянь, так звана «Школа нянь». Загальнопедагогічна підготовка на цих курсах була дещо скороченою і передбачала практичні заняття з дітьми за Фребелівською системою, ознайомлення з дитячою літературою, співи, малювання і ліплення, курси крою, шиття і рукоділля, домоведення, надання першої допомоги. За умови успішного складання відповідних іспитів випускниці здобували кваліфікацію «вченої няні» (§ 21, 22).

Вирішальну роль у подальшій долі Фребелівського педагогічного інституту відіграла та обставина, що у 1908 р., намагаючись позбавитися залежності від благодійного Товариства трудової допомоги, Педагогічна рада визнала за необхідне заснувати в Києві Фребелівське товариство для сприяння справі виховання. Причиною стало ігнорування Товариством трудової допомоги педагогічної та наукової мети існування інституту.

Головою Фребелівського товариства для сприяння справі виховання було обрано першого директора Фребелівського педагогічного інституту, доктора медицини, професора, завідувача кафедри нервових хвороб Київського університету І. О. Сікорського (1842–1919).

Іван Олексійович Сікорський народився 24 травня 1842 р. у с. Антонове Сквирського повіту Київської губернії. Початкову освіту здобув у духовному училищі, продовжив її в семінарії. У 1862 р. екстерном склав іспит у Першій київській гімназії і вступив до Університету Св. Володимира. Прослухавши два курси на природничому відділенні, перейшов на медичний факультет, який закінчив у 1869 р. У 1872 р. захистив дисертацію

на ступінь доктора медицини. Цього ж року переїздить до Петербурга, де призначається ординатором, а пізніше — приват-доцентом клініки душевних і нервових хвороб при Військово-медичній академії. У 1885 р. повертається до Києва у зв'язку із призначенням професором кафедри душевних і нервових хвороб Університету Св. Володимира, де викладав протягом 26 років. І. О. Сікорський набув популярності і як лікар-практик, і як громадський діяч та обдарований педагог. Він став засновником Лікарсько-педагогічного інституту для дітей з психічними відхиленнями, Психіатричного товариства та Товариства тверезості у Києві, був почесним членом багатьох учених товариств на батьківщині й за кордоном. Його перу належить понад 100 наукових праць, серед яких «Загальна психологія», «Душа дитини», «Основи виховання і навчання», «Виховання у віці першого дитинства» та ін. Родина Сікорських мешкала в будинку № 15 по вулиці Ярославів Вал, де його син Ігор побудував свій перший гелікоптер.

Фребелівський педагогічний інститут заснувався як «вища жіноча педагогічна школа для наукової і практичної діяльності та спостереження за юною душею» від періоду немовляти і до юнацького віку включно. Передбачалося, що випускниці педвищу зможуть виконувати обов'язки вихователів і викладачів не тільки у дитячих притулках, садках і початкових школах, а й у середній школі. Цьому сприяло те, що слухачки, навчаючись догляду за дітьми, брали участь у спостереженні, вихованні та навчанні дітей у дитячому садку і школі, які містилися в будинку № 68 по Великій

Володимирській вулиці. Так, основні предмети загальнопедагогічної підготовки — «Фребелівська педагогічна система», «Загальна психологія», «Психологія дитячого віку», методики різних дисциплін викладалися на конкретних прикладах життя і навчання дітей. Слухачки невеликими групами відвідували заняття в дитячому садку, уроки в школі, а два дні на тиждень кожна з них самостійно займалася з двома дітьми.

Для викладання психолого-педагогічних дисциплін у Фребелівському педагогічному інституті добиралися лектори виключно з вищою спеціальною освітою. Високий рівень професорсько-викладацького складу підтверджує вирішальне значення загальнопедагогічної підготовки в навчально-виховному процесі педвищу. Так, у різні роки в інституті викладали С. А. Ананьїн («Історія педагогіки»), В. В. Зеньковський («Психологія» і «Логіка»), Н. Д. Лубенець («Теорія дошкільного виховання»), О. Ф. Музиченко («Школознавство» і «Вступ до експериментальної дидактики»), С. Ф. Русова («Теорія педагогіки» і «Дошкільне виховання»), І. О. Сікорський («Душа дитини» і «Вчення про дітей, важких у виховному відношенні»), П. В. Петровський («Педагогічна патологія»), А. Б. Селіханович («Педагогіка»). З багатьма названими фахівцями листувався майбутній відомий учений-дефектолог, фундатор вітчизняної сурдо- і тифлопедагогіки Іван Панасович Соколянський. Їхні очні стосунки зав'яжуться після 1920 р., коли і Фребелівський педагогічний інститут, й інші славні навчальні заклади увійдуть до Київського інституту народної освіти імені М. П. Драгоманова.

СПАДОК ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ В КИЇВСЬКОМУ ІНСТИТУТІ НАРОДНОЇ ОСВІТИ (КІНО) ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА (1920–1933)

Становище у 1920-тих рр. виявилось аж надто несприятливим щодо освітньої галузі. Перша світова війна, революційні події 1917 р. та їхні руйнівні наслідки не оминули Київ і Київщину, боляче вдарили по київських навчальних закладах.

Великі потрясіння у ці часи пережив Університет Св. Володимира. Після повернення із саратовської евакуації він з березня 1917 р. постає перед необхідністю виконання рішень Тимчасового уряду, Української Центральної Ради, а згодом — Гетьманату і Директорії УНР щодо українізації вищої школи. Але, на основі закону про автономію університетів, Університет Св. Володимира відмовився стати україномовним. Тому наприкінці 1917 р. утворюється Київський український народний університет, який у 1918 р. стає державним і співіснує в одному приміщенні з Університетом Св. Володимира. Згодом вони об'єднуються в єдиний Київський університет із двома відділеннями — українським і російським. З поверненням у кінці 1919 р. більшовицької влади Київський університет, ректором якого тоді був Є. В. Спекторський, фактично ліквідували: медичний факультет став окремим інститутом, юридичний передали до Інституту народного господарства, історико-філологічний і фізико-математичний — до Київського інституту народної освіти імені М. П. Драгоманова.

Київські Вищі жіночі курси також зазнали втрат. Під час обстрілів та бомбардувань Києва заняття відбувалися нерегулярно. Курси то приєднувалися до університету, то знову працювали як відокремлений навчальний заклад. Коштів катастрофічно не вистачало. Проте, як свідчить підготовлена останнім директором курсів, професором фізико-математичного факультету Київського університету Г. К. Сусливим «Доповідь про стан факультетів ВЖК в осінньому семестрі 1919 р. з часу відступу радянської влади до її повернення», обидва семестри 1919 р. визнані такими, що відбулися. Весняний семестр 1920 р. був позначений деякими негативними змінами. Близько 25% викладацького складу виїхало з Києва. 24 березня 1920 р. закрилися юридичний та історико-філологічний факультети. Про це сповіщає Г. К. Суслов у наступній доповідній записці про стан ВЖК на травень 1920 р. Влітку 1920 р. керований ним Жіночий університет Св. Ольги (ВЖК) передає до КІНО свій раніше закритий історико-філологічний, а згодом і фізико-математичний факультети. Саме вони стали в Київському інституті народної освіти імені М. П. Драгоманова основою факультету соціального виховання, зокрема, його шкільного відділу.

Те ж саме відбувається з Київським учительським інститутом, відкритим у 1909 р. віце-головою Фізико-

математичного товариства при Університеті Св. Володимира К. М. Щербиною. Як свідчить протокол останнього засідання Ради інституту, в серпні 1920 р. його разом зі студентами I і II курсів було переведено до КІНО імені М. П. Драгоманова і спільно з факультетом соціального виховання перетворено на шкільний відділ.

Фребелівський педагогічний інститут при Київському Фребелівському товаристві, заснований у 1907 р. керівником кафедри психіатрії і нервових хвороб Київського університету професором І. О. Сікорським, у 1920 р. також вливається у факультет соціального виховання КІНО, започатковуючи в ньому дошкільний та лікувально-педагогічний (дефектологічний) відділи.

Великих потрясінь у 20-ті роки ХХ ст. зазнав і Географічний інститут, заснований ще у 1869 р. Його директором тоді був професор Київського університету П. А. Тутковський. В інституті, який готував учителів географії, географів-дослідників, працювали професори університету М. В. Довнар-Запольський, В. І. Лучицький, О. В. Фомін. Восени 1920 р. інститут влився до КІНО імені М. П. Драгоманова, де приєднався до факультету професійної освіти, в структурі якого започаткував природничо-географічний відділ.

У 1920 р. виходить Статут інститутів народної освіти, за яким це — «вищі навчальні заклади, що на основі соціалістичного будівництва мають за мету підготовку працівників у галузі дошкільній, шкільній і позашкільній». Встановлювався 4-річний термін навчання. Навчальний рік розбивався на триместри. Для здійснення своєї мети Інститут Народної Освіти мав п'ять відділів: »1) підготовки працівників з дошкільного виховання; 2) підготовки працівників для 1-го ступеня єдиної трудової школи; 3) підготовки працівників для 2-го ступеня; 4) підготовки інструкторів з трудових процесів; 5) підготовки працівників позашкільної освіти».

Київський (Вищий) інститут народної освіти відкрився згідно з постановою № 38 Управління вищих шкіл м. Києва від 15 липня 1920 р.: «На базі історико-філологічних факультетів колишнього Університету Св. Володимира та Вищих Жіночих Курсів заснувати Київський інститут народної освіти». Більш пізній документ констатує: «Інститут Народного Образования им. М. П. Драгоманова в Киеве (улица Короленко, быв. Владимирская, № 58) существует с 15-го июля 1920 года, будучи преобразован из Киевского университета, основанного в 1834 году. При преобразовании, кроме университета, в институт были влиты Киевские Высшие Женские Курсы, Киевский державный украинский университет, Учительский институт, Фребелевский институт и Географический институт, а с осени 1921 года — еще временные Педагогические курсы и часть Народного университета — Политехникума».

На засіданні вищої наукової ради при Управлінні вищих шкіл Києва, що відбулося 20 липня 1920 р., розглядалося питання про організацію діяльності нового навчального закладу. Рада визначила основне положення Київського інституту народної освіти й утворила комісію у складі 34 осіб. Комісією було розроблено «Положення про управління ІНО». За ним Інститут очолювало бюро, до складу якого входили ректор (він же й політкомісар), заступник політкомісара, проректор, секретар, декани факультетів, два представники студкому.

У липні 1920 р. будівля ліквідованого Університету Св. Володимира була передана Київському інституту народної освіти імені М. П. Драгоманова

Спочатку в Інституті народної освіти було два факультети: дошкільний і шкільний. Третім став лікувально-педагогічний факультет, відкритий ще восени 1919 р. при Вищих педагогічних курсах 2-го Товариства професорів і навчателів і повністю включений до складу Управління вищих шкіл 31 серпня 1920 р. Структура шкільного факультету була складною. Він мав два відділення: гуманітарне і природниче. Гуманітарне відділення об'єднувало шість циклів: філософський, лінгвістичний, літературний, історичний, історії мистецтв, соціально-історичний. Природниче відділення мало п'ятнадцять циклів, які об'єднувались у п'ять споріднених підвідділів: фізико-математичний з математичним, механічним, фізичним, астрономо-геодезичним, геофізичним циклами; неживої природи з циклами: хімічним, геологічним; живої природи, ботаніки, зоології, антрополого-географічним; географічний з природничо-географічним, економічно-географічним циклами; агрономічний, що об'єднував фітотехнічний, біотехнічний, економічно-господарський підвідділи. Питання вдосконалення структури шкільного факультету обговорювалося на засіданні його ради, де й було вирішено поділити факультет на два відділи, надавши кожному з них права факультетів. З цим рішенням президія інституту погодилася, і воно було схвалене Управлінням вищих шкіл 1 вересня 1920 р. На кожному з відділів було утворено ради.

У перспективі передбачалося відкрити факультети позашкільної освіти і трудових процесів.

Набір студентів на перший курс розпочався 5 липня 1920 р. приймальною комісією, затвердженою УВШ ще до офіційного повідомлення про створення КІНО. Для популяризації нового закладу та якнайширшого залучення до навчання працюючої молоді про зарахування студентів було оголошено в пресі, велася робота з профспілковими, різними культурними, медичними, педагогічними та іншими організаціями. Цей процес довелося продовжити до 5 серпня, а потім — до вересня у зв'язку з тим, що сільська молодь була зайнята на сільськогосподарських роботах. Все відбувалося за інструкцією НКО від 3 травня 1920 р. про набір до вишів, де накреслювалася низка заходів, спрямованих на демократизацію складу студентів. У інструкції зазначалося, що в першу чергу зараховуються діти робітників, членів виробничих профспілок, комсомольці, члени Комуністичної партії більшовиків України. Такий підхід негативно позначився на

рівні навчального процесу, оскільки було прийнято багато студентів з досить низьким рівнем знань, без підготовки до сприймання наукової інформації.

Усього до інституту було подано 4111 заяв, а зараховано 1119 студентів. З колишніх жіночих курсів та вчительського інституту на перший курс набрали 14 студентів. На другий курс шкільного, другий, третій і четвертий курси дошкільного факультету з вишів, на базі яких було створено КІНО, перевели ще 3012 юнаків і дівчат. Таким чином, на початок 1920–1921 н. р. в інституті навчалось 4145 студентів.

Незважаючи на те, що КІНО створювався як заклад педагогічної освіти, навчально-виховний процес за своєю організацією лишався таким, як у вишах, на базі яких він був утворений, і проходив досить неплановано, особливо на початку року. Лекції та практичні заняття, передбачені планом, проводилися не завжди. Це стосувалося насамперед дисциплін, що мали читатися українською мовою, оскільки україномовних викладачів не вистачало. Переважна більшість професорів та викладачів інституту в читанні лекцій дотримувалася старих програм та орієнтувалася на підручники, видані в дореволюційний період. Вони чинили перешкоди запровадженню української мови у викладанні й тим самим протистояли розбудові української вищої школи.

Не дивлячись на труднощі періоду, активність студентів-першокурсників була досить високою. Так, наприклад, найбільші аудиторії, розраховані на 1000 осіб, не вмщали всіх бажаючих потрапити на лекції.

Навчально-матеріальною базою, на якій розпочав свою роботу КІНО, було приміщення колишнього Університету Св. Володимира та частина приміщень, що раніше належали інститутам, у тому числі кабінети, лабораторії і бібліотека. Впродовж чотирьох років Першої світової та трьох років громадянської воєн приміщення не ремонтувалися, обладнання кабінетів не тільки не поповнювалося, а руйнувалося через часту зміну влади у Києві 1917–1920-х рр. У інформаційному листі керівництва інституту наприкінці 1920 р. констатовалося, що дах зіпсований, вода протікає крізь стелю, потрапляє на цінне обладнання, яке іржавіє та псується, гниють дерев'яні частини приладів, лопаються водопровідні труби, світло ледь жевріє.

У червні 1921 р. відбулася Всеукраїнська нарада з питань освіти. На засіданнях секцій було опрацьовано і схвалено питання соціальної, професійної і політичної підготовки студентів. Відповідно до завдань підготовки працівників освіти для системи професійних навчальних закладів та для проведення політико-освітньої роботи серед широких мас уважалося, що інститути народної освіти, покликані здійснювати цю роботу, повинні мати й відповідні факультети, а саме: соціального виховання (соцвих), професійної освіти (профос), політичної освіти (політос).

Навчальний рік (1921–1922) розпочався вже за новою організаційною структурою. Було створено два факультети: соціального виховання та професійної освіти, відкрито річний підготовчий, так званий основний факультет. Термін навчання в інституті разом із навчанням на основному факультеті став чотирирічним.

На посаді ректора КІНО у 1921–1924 рр. перебував суспільствознавець *М. І. Лобода*, проректора — *К. Ф. Лебединцев*. Деканом факультету соціального виховання

було призначено *Я. Ф. Чепігу* (Зеленкевича), професійної освіти — *С. А. Ананьїна*. Секретарем правління обрано *Б. В. Якубського*.

Факультет соціального виховання мав готувати працівників вищої кваліфікації для роботи в закладах соціального виховання (дитячому садку, дитбудинку, школі). До його складу входили такі відділи: а) шкільний, що готував працівників для масової школи; б) доУ 1922–1923 н. р. структура інституту знову змінилася. На факультеті соціального виховання шкільний і дошкільний відділи зливаються в єдиний шкільний. Основна загальноосвітня і педагогічна підготовка здійснювалися на першому та другому курсах спільно для шкільного та лікувально-педагогічного відділів, спеціалізація запроваджувалася на останньому третьому курсі.

Сталися певні зміни й на факультеті професійної освіти. Тут з'явилося ще два відділи: хімічний і філософсько-педагогічний. Було закрито «основний факультет», на якому готували до навчання на спеціальних факультетах. Термін навчання в інституті лишився трирічним.

1924 р. на факультеті соціального виховання закривається дефектологічний відділ. За рік там знову було організовано два відділи: шкільний і дошкільний. Шкільний відділ, у свою чергу, поділявся на три цикли: суспільний, біологічний і фізико-математичний. Циклування (розподіл за циклами) передбачалося лише на останньому курсі. Тепер навчання в інституті стало чотирирічним.

Навчально-виховний процес ускладнювався ще й тому, що за розпорядженням влади звільнялися викладачі, які брали участь у національно-визвольних рухах 1917–1920 рр. Тому у вищих навчальних закладах Києва, зокрема й у КІНО, втратили професорів, відомих учених — таких, як *М. П. Василенко*, *С. М. Драгоманов*, *С. О. Єфремов*, *С. С. Остапенко*, *В. М. Чехівський*.

Щоб хоч якоюсь мірою забезпечити підготовку педагогічних кадрів, у КІНО на правах факультету було створено так званий основний курс, деканом якого призначено *О. П. Оглоблін*, а секретарем — відомого згодом історика *О. Ю. Гермайзе*. На цьому курсі, що функціонував протягом 1921–1923 рр., кращі студенти готувалися до майбутньої праці у вищій школі. Серед викладачів основного курсу були колишні університетські професори і молоді вчені з середовища української інтелігенції — мовознавці *О. Б. Курило* та *Д. Д. Дудар*, літературознавець *Б. В. Якубський*, мистецтвознавець *Ю. С. Михайлів* і *П. В. Носко*.

На факультеті професійної освіти, що об'єднав два факультети колишнього університету — історико-філологічний (тепер відділ гуманітарних наук) і фізико-математичний (тепер відділ точних наук), було створено факультетські ради (комісії) й основні кафедри з головних наукових дисциплін.

У квітні 1922 р. факультетською комісією були обрані такі професори по кафедрах гуманітарного відділу: філософії — *О. М. Гіляров*, педагогіки — *С. А. Ананьїн*, стародавньої історії — *О. І. Покровський*, середньовічної й нової історії — *Л. М. Беркут*, історії України — *О. С. Грушевський* (стародавній період), *О. П. Оглоблін* (нові часи), історії Росії — *П. П. Смирнов*, археології — *В. Ю. Данилович*, історії української літератури — *М. М. Марковський* (давній період), *С. О. Єфремов*

(новий період), історії російської літератури — А. М. Лобода, історії української мови — Є. К. Тимченко, історії російської мови — М. К. Грунський, порівняльного мовознавства — М. Я. Калинович, романо-германської філології — М. Л. Гуницький, історії слов'ян — М. П. Василенко, історії мистецтва — Г. Г. Павлуцький, теорії й історії соціалізму — М. І. Лобода. Тимчасово вакантними лишалися посади професорів кафедр психології, класичної філології та політичної економії.

Згадуючи ті часи, професор О. П. Оглоблін писав, що відділ гуманітарних наук КІНО фактично перейшов до української національної професури, що саме вона «робила погоду» в навчальному процесі. Однак кафедри на відділі точних наук залишалися міцно в руках старої професури. Зокрема, в 1920-х рр. студентам читали лекції такі викладачі та відомі вчені, як: математики Б. Я. Букреєв, академік ВУАН з 1919 р. Д. О. Граве, академік ВУАН з 1922 р. М. М. Крилов, фізик-експериментатор, академік ВУАН з 1922 р. Й. Й. Косоногов, професори П. Г. Лапинський, Л. Й. Кордиша. Природничі дисципліни викладали академіки О. В. Фомін, М. Г. Холодний, професори М. М. Воскобойников, В. В. Артоболевський. Серед викладачів географії, геології, мінералогії були академіки П. А. Тутковський, В. І. Лучицький, К. Г. Воблій. Курси хімічних дисциплін читали професори Я. Н. Борзиловський, С. М. Реформатський, І. В. Єгоров. Ці вчені високо піднесли рівень української науки.

Разом із тим в інституті активно впроваджувалися і різного типу навчальні експерименти, нерідко сумнівного характеру. Так, було скасовано лекційну систему й запроваджено лабораторні методи навчання. Ця практика особливо активізувалася у 1924–1925 рр., коли ректором інституту був *О. О. Карпенко*. На посаді проректора перебував професор Б. В. Якубський, секретарем працював професор-літературознавець П. П. Филипович. Саме в цей час інститут непомітно втратив ім'я М. П. Драгоманова, а з 1926 р. перестав титулуватися вищим, перетворившись просто в Інститут народної освіти, аналогічний тим, які діяли в інших містах України.

У 1925–1929 рр. ректором КІНО був професор *С. М. Семко-Козачук*. У цей час відновлено читання лекцій, причому загальні й спеціальні курси викладали, крім вищеназваних, і талановиті вчені молодшої генерації: літературознавець М. К. Зеров, лекції якого приходили слухати не тільки філологи, а й студенти природничих спеціальностей, талановитий математик М. П. Кравчук, історик-економіст Б. Є. Радзиковський, математик-методист К. Ф. Лебединцев, зоолог Д. О. Белінг. Ці вчені, продовжуючи кращі університетські традиції, поєднували педагогічну працю з науковим пошуком, використовували результати своїх досліджень у розробленні змісту лекцій та на організованих ними спецсеминарах. Власне в аудиторіях, кабінетах, лабораторіях став домінувати дух справжньої науки. Переборюючи насаджувані «згори» і підтримувані окремими студентами-кар'єристами догматизм і спрощенство, вчені заклали в це перше десятиріччя діяльності інституту основи справжньої професіоналізації й підготовки не тільки вчительських кадрів, а й спеціалістів у царині гуманітарних та природничих наук.

У 1927–1928 н. р. в інституті було відкрито польський і єврейський відділи, а також екстернат.

Влітку 1929 р. за розпорядженням НКО УРСР київські педагогічні технікуми увійшли до складу факультету соціального виховання КІНО. На їхній базі створили так званий відділ молодшого концентру, який здійснював підготовку вчителів для початкових класів і який у середині 1929–1930 н. р. було об'єднано зі шкільним відділом факультету. У цьому ж році відкрили нові відділи: фізкультури та дефектологічний, до інституту приєднали Київські курси іноземних мов. На факультеті професійної освіти відкрилися хімічний факультет з фізико-хімічним та агрономічним відділами, організувався геолого-географічний відділ. Тоді ж розпочали роботу курси, які готували до вступу в інститут абітурієнтів із робітничо-селянського середовища.

Саме життя вимагало створення підготовчих відділів для навчання у вишах. Виникли так звані робітничі факультети, планомірне розгортання яких розпочалося після виходу в 1921 р. декрету Раднаркомом УРСР «Про організацію робітничих факультетів». Перед робітничими факультетами ставилося подвійне завдання: а) підготувати робітників до навчання у вищій школі; б) забезпечити пролетарський вплив на хід перебудови вищої школи.

20 вересня 1922 р. колегія НКО УРСР прийняла постанову про створення таких курсів «за педагогічною вертикаллю». Вони відкрилися при Харківському і Київському інститутах народної освіти. Для матеріального забезпечення слухачів було виділено 250 стипендій. Навчання на курсах, як і на робітфаках, спочатку мало бути дворічним, але наприкінці того ж 1922 р. його продовжили до трьох років. На початку 1923 р. курси було перетворено на робітничі факультети.

Як на курси, так і на робітфак КІНО зарахування проводилося за відрядженням різних організацій. Перший набір становив 103 студенти, а після проведеної в тому ж році чистки їх залишилося 87. Результати роботи комісії з чистки розглядалися на зборах робітфаківців. Список тих, кого, на думку комісії, належало відрядувати, було схвалено одностайно. Склад студентів, які залишилися, був такий: робітників — 60, селян — 22, інших — 5, членів і кандидатів ВКП (б) — 16, комсомольців — 29, решта — безпартійні; українців — 31, росіян — 3, євреїв — 50, поляків — 1, інших національностей — 2, чоловіків — 48, жінок — 39. За рівнем освітньої підготовки склад був строкатий. Частина робітфаківців закінчила земську чи церковнопарафіальну школи, були й такі, що взагалі ніде не навчалися і грамоту опанували самотужки.

Усе це потребувало особливої уваги до організації навчально-виховної роботи. Керівництво КІНО виділило досвідчених викладачів, які лояльно ставилися до самої ідеї створення робітфаку, а завідувачем навчальної частини факультету став відомий учений-філолог професор М. К. Грунський.

Матеріальний стан студентів був скрутним. Лише в березні 1923 р. їм регулярно почали відпускатися обіди. На сніданок і вечерю робітфаківець отримував 600 грамів хліба, 5 золотників цукру й стільки ж сала.

З робітфаку КІНО вийшли письменник О. Є. Корнійчук, професори С. Ф. Фещенко і О. М. Русько, доцент П. Ф. Нагорний та багато інших.

Робітфаківці, незважаючи на недостатню попередню підготовку, впевнено йшли до своєї мети — знань. Це були люди здебільшого дорослі, з життєвим досвідом, високою свідомістю. Перший випуск робітфаку відбувся в червні 1925 р. Тоді ж до інституту знову вступило 99 робітфаківців. У книжці «Робфак Київського інституту народної освіти (1923–1925 рр.)» професор М. К. Грунський, звертаючись до першого випуску робітфаківців, писав: «Тяжким трудом, величезною працею дійшли ви до вищої освіти».

Важливим чинником «пролетаризації» інституту був порядок комплектування студентів, встановлений 1921 р., коли набирати на навчання почали за відрядженням профспілок, партійних органів, військових частин та комітетів незаможних селян.

Згодом правила прийому до інституту зазнали змін, було запроваджено конкурсну систему. Відзначивши певні досягнення в залученні до вишів робітничо-селянської молоді й трудової інтелігенції, ВУЦВК і РНК УРСР рішенням від 8 вересня 1926 р. скасували систему розкладки місць для приймання до вишів, залишивши її лише для робітфаківців та осіб, відряджених з інших республік. Тоді ж в інституті було введено стипендіальне забезпечення студентства.

ВУЦВК установив стипендії для поліпшення матеріального становища студентів, вихідців із робітничого середовища і трудового селянства, хоч їхня кількість була недостатня, а розмір такий, що не забезпечував прожиткового мінімуму. Тому до 1924–1925 н. р., крім стипендій, існував порядок постачання цій категорії студентів продовольства та одягу. Стипендія видавалася грошима або продуктами, але не більше половини її вартості. Крім того, Постановою від 2 серпня 1922 р. при ВУЦВК було створено Всеукраїнський комітет сприяння студентам вищих навчальних закладів. Гуртожитки, де жили студенти КІНО, містилися на вулиці Трьохсвятительській, поблизу Володимирської гірки.

Рішенням Раднаркому УРСР від 28 січня 1922 р. для студентів було запроваджено пільговий тариф на проїзд залізницею і водним шляхом зі знижкою 50% вартості квитка для всіх, а для стипендіатів — безкоштовний, напівстипендіати платили 25% вартості проїзду. Такі ж пільги надавалися студентам, які їздили в наукові відрядження чи на екскурсії. Вони користувалися також пільговим проїздом у трамваях, пільговими квитками до театрів і кіно. На допомогу студентам залучалася також широка громадськість. Так, у грудні 1923 р. в УРСР проводився «Тиждень допомоги пролетарському студентству».

Починаючи з 1923–1924 н. р., різко збільшується матеріальна допомога інституту з боку держави. У 1925–1926 н. р. інститут видав 652 стипендії, у 1926–1927–764, у 1927–1928–780, 1928–1929–960, а у 1929–1930 н. р. — 1137. Крім того, 264 стипендії одержували робітфаківці. Але, незважаючи на щорічне невпинне зростання кількості стипендій в інституті, їх не вистачало для всіх студентів. Складною лишалася в ІНО й проблема забезпечення студентів житлом.

Дуже важливою і непростою справою було забезпечення інституту науково-педагогічними кадрами. На початку 1920-х рр. значна частина професури київських вишів залишила місто. Тільки з Вищих жіночих курсів

разом із денікінцями виїхало 22 професори і 5 асистентів, тобто 25% усього професорсько-викладацького складу. Незначна частина з них потім повернулася, але більшість залишилася в еміграції.

У цей період в інституті все ж продовжували працювати викладачами визначні вчені старшої генерації. Залучення їх до викладацької роботи поєднувалося з доббором і підготовкою нових педагогічних кадрів. В інституті розпочали діяльність М. М. Грищенко, згодом — доктор педагогічних наук, професор С. Х. Чавдаров, який став відомим ученим-педагогом, заслуженим діячем науки УРСР, членом-кореспондентом Академії педагогічних наук СРСР, П. К. Волинський, професор, протягом тривалого періоду — керівник факультету української філології та ін. Внаслідок ужитих заходів на кінець 1920-х рр. проблему забезпечення Київського інституту народної освіти науково-педагогічними кадрами в основному було вирішено.

Спершу науковій роботі в інституті не надавалося належного значення. Вважалося, що нею мають займатися паралельно створені науково-дослідні кафедри. Однак викладачі КІНО поєднували педагогічну діяльність з науковою, причому так успішно, що з 1926 р. почали виходити «Записки Київського інституту народної освіти імені М. П. Драгоманова», де оприлюднювався науковий доробок інституту.

Науковці інституту працювали також над підготовкою різноманітної навчально-методичної документації для вишів, були авторами багатьох підручників, якими тривалий час користувалися студенти вищої школи.

У перші роки існування інституту керівництво адміністративно-господарською і навчально-науковою роботою здійснювали ректор і політкомісар. Їхні взаємини, права та обов'язки визначалися спеціальною інструкцією, затвердженою Наркомосом. Ректор був «відповідальним завідувачем інституту», а політкомісар — «відповідальним представником державної влади». Існувало також бюро інституту, до складу якого, крім ректора і політкомісара, входили декани факультетів.

З 1927 р. інститутом почало керувати правління, куди входили ректор (голова), його помічники, декани факультетів та представники студентства. Правління затверджувалося Наркомосвітою на один рік. На такий же період призначався колегією НКО УРСР і ректор. Не рідше, ніж раз на рік, на загальних зборах викладачів, студентів і представників громадськості керівники звітували про роботу інституту. Керівними органами на факультетах були деканати й циклові (предметні) комісії. Кандидатуру декана висував колектив факультету. За поданням правління інституту вона затверджувалася НКО УРСР терміном на один рік. Крім того, до складу факультетської комісії входили голови, їхні заступники й секретарі всіх циклових комісій факультету, а також секретар комісії (з числа викладачів).

І все ж Інститут народної освіти не міг повністю задовольнити потреби народного господарства та культурного будівництва у кваліфікованих кадрах. Виникла необхідність створити на його базі галузеві інститути, які готували б спеціалістів для різних галузей народного господарства і культури. Настала пора нового реформування вищої школи й зміни структури Київського інституту народної освіти імені М. П. Драгоманова.